

КООПЕРАТИВНИЙ МАРКЕТИНГ ЯК СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

COOPERATIVE MARKETING AS A COMPOSITION ACTIVITY OF THE PERSONAL PEASANTS FARMS

У статті розглянуто основні тенденції розвитку особистих селянських господарств (ОСГ). Визначено розміри їх землекористувань. Наведено правове підґрунтя існування особистих селянських господарств. Пояснено можливості розширення меж землекористування ОСГ. Проаналізовано загальні обсяги виробництва сільськогосподарської продукції особистими селянськими господарствами. Особливо увага приділена дослідженню тенденцій в галузі рослинництва та тваринництва. Наголос зроблено на тому, що особисті селянські господарства є феноменом вітчизняного аграрного сектора економіки, розглянуто їх роль та призначення для сільського населення. Обґрунтовано важливість консолідації зусиль товаровиробників в напрямі здійснення спільної господарської діяльності. Доведено важливість їх кооперування на основі використання маркетингового інструментарію. Аргументовано, що відмінною особливістю такої співпраці стане спрямованість на першочерговість вивчення споживчих потреб і узгодження економічних інтересів всіх господарюючих суб'єктів в агробізнесовій діяльності.

Ключові слова: особисті селянські господарства, кооперативний маркетинг, аграрний сектор, економіка.

В статье рассмотрены основные тенденции развития личных крестьянских

хозяйств (ЛКХ). Определены размеры их размеры землевладений. Приведена правовая база существования личных крестьянских хозяйств. Объяснены возможности расширения границ землепользования ЛКХ. Проанализированы общие объемы производства сельскохозяйственной продукции личными крестьянскими хозяйствами. Отдельное внимание уделено исследованию тенденций в сфере растениеводства и животноводства. Акцент сделан на том, что личные крестьянские хозяйства являются феноменом отечественного аграрного сектора экономики, рассмотрены их роль и назначение для сельского населения. Обоснована важность консолидации усилий товаропроизводителей в направлении осуществления совместной хозяйственной деятельности. Доказана важность их кооперирования на основе использования маркетингового инструментария. Аргументировано, что отличительной особенностью такого сотрудничества станет направленность на первоочередность изучение потребительских нужд и согласования экономических интересов всех хозяйствующих субъектов в агробизнесовых деятельности.

Ключевые слова: личные крестьянские хозяйства, кооперативный маркетинг, аграрный сектор, экономика.

УДК 338.436:631

Буднік О.М.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри маркетингу
Житомирський національний
агроекологічний університет

The article deals with the main tendencies of the personal peasant farms (PPF) development. The sizes of their land uses are determined. The legal basis for the existence of private peasant farms is presented. The possibilities of extending the of PPF land use boundaries are explained. The general volumes of agricultural products production by the personal peasant farms are analyzed as well as crop and livestock production indicators. It is emphasized that personal peasant farms can be considered a phenomenon of the national economy. This form of management does not exist in the world. Besides, its functioning is characterized by predominance of manual labor, outdated technical means of production, lower production volumes compared to the agricultural enterprises. At the same time, in Ukraine private peasant farms not only exist, but also increase the volume of economic activities, providing their owners with food. In addition, their owners realize surpluses of manufactured products on the market and have profit. The growth of the above indicators can not ensure the full development of the modern personal peasant farms in agricultural sector because the primary their goal is to provide their own needs. At the same time, despite the organizational and legal difficulties, the role of the PPF in the Ukraine rural population can not be denied. In addition, these structures are now one of the more popular management forms compared with others. Many of them hire additional workforce, especially during the seasonal period. This means that such structures can be called entrepreneurial, although this is not provided by law. The personal peasant farms role in the agrarian sector of the economy is considered. The importance of consolidation of commodity producers efforts in the direction of joint economic activity is substantiated. The significance of their co-operation and development perspectives on the basis of the cooperative marketing benefits has been proved. As a result of such cooperation, commodity producers will be able to sell their products through well-established channels of communication and sales in a timely manner and receive adequate market prices for it.

Key words: private peasant farms, cooperative marketing, agrarian sector, economy.

Постановка проблеми. Сучасні умови господарювання сприяли активізації підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки. Це викликало появу значної кількості приватних підприємницьких форм та одиниць. Поряд з цим, переважна частина виробництва сконцентрована в особистих селянських господарствах. Таку форму господарювання можна вважати феноменом вітчизняної економіки, оскільки аналогів їй не має в світовому економічному просторі. До того ж, її функціонування характеризується переважанням ручної праці, застарілістю технічних засобів виробництва, меншими обсягами виробництва порівняно з сільськогосподарськими підприємствами. Водночас, в сьогоденних реаліях особисті селянські господарства не лише існують, але й нарощують обсяги господарської діяльності, забезпечуючи своїх власників у продуктах харчування. Поряд з цим, багато господарств реалізують надлишки на ринку, отримуючи, при цьому, прибуток. За таких умов існує об'єктивна потреба розробки заходів підтримки діяльності ОСГ, що вбачається можливим за рахунок їх самоорганізації та саморозвитку в результаті кооперування. Вочевидь, існує потреба проведення подальших наукових розвідок відносно визначення ролі особистих селянських господарств та розробки ефективних дієвих заходів щодо обґрунтування перспективності їх подальшого існування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Розгляду питання функціонування особистих селянських господарств та їх кооперування присвячено численні напрацювання провідних науковців, зокрема: Л. Булавки, О. Варченко, І. Свиноуса, І. Демчака, В. Дієсперова, В. Збарського, М. Канінського, В. Зіновчука, Х. Коше [4-10] тощо. Науковими доробками охоплено широке коло питань. Поряд з цим, нині проблема існування, поширення та розвитку особистих селянських господарств набуває нових площин внаслідок тривалої наукової дискусії відносно потреби та призначення зазначених форм господарювання.

Так, провідні дослідники наголошують, що особисте господарство є джерелом наповнення сімейного бюджету. І така його роль є значно важливішою у разі зниження рівня заробітної плати в корпоративному секторі та нерегулярності її виплати [5, с. 55-59]. Особисті селянські господарства варто розглядати не як альтернативу великим і середнім підприємствам, що відволікає значну частину їх ресурсного потенціалу, а як взаємоповнюючу ланку, яка сприяє збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції щодо підвищення реальних доходів сільського населення [8, с. 25-32]. Незважаючи на численні негативні прогнози багатьох авторів, домогосподарства не є вимираючими, а їх ефективність щодо створення

доданої вартості та робочих місць не викликає сумніву [10, с. 79-87].

Водночас, ряд дослідників стверджують, що в існуючому вигляді цей сектор не може бути провідним у забезпеченні населення будь-якої країни продовольством, оскільки він неконкурентоспроможний. За існуючого рівня технічної оснащеності селянські господарства можуть розвиватися на обмежених земельних площах при вирощуванні трудомістких сільськогосподарських культур. Розширення землекористування на певний час знижує тут віддачу землі. Отже, це вимушена форма діяльності селян, і в скрутній економічній ситуації для багатьох сільських жителів вона стає єдиною можливістю їх виживання [6, с. 3-5]. Поділяє наведену наукову позицію і В.С. Дісперсов, який зазначає, що є підстави вважати, що особисті селянські господарства будуть зрештою пов'язані з підприємством і організаційно. Для цього нема перешкод, адже за законом вони не вважаються формою підприємництва [7, с. 25-29]. Отже, слід зауважити, що в нинішніх умовах господарювання особисті селянські господарства є невід'ємним атрибутом вітчизняної економіки, специфічною рисою якою є те, що вони слугують джерелом надходжень, прикладання праці та виживання в сільській місцевості. Поряд з цим, діяльність особистих селянських господарств ускладнена рядом суттєвих недоліків. Відтак, зважаючи на динамічність процесів функціонування аграрного сектору економіки, посилення конкуренції, а також дискусію потреби існування особистих селянських господарств, виникає необхідність поглибленого вивчення даного питання.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є вивчення ролі особистих селянських господарств в аграрному секторі економіки та перспективності їх подальшого існування на основі використання інструментів кооперативного маркетингу.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 р. № 742-IV особисте селянське господарство (далі ОСГ) – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства. Фактично, згідно Закону ОСГ – це проведення господарської діяльності без створення юридичної особи, яка може бути здійснена однією фізичною особою, або кількома, що пов'язані сімейними або родинними відносинами, а також спільним проживанням і мають земельну ділянку з

цільовим призначенням – для ведення особистого селянського господарства. Для цього можуть бути використані землі розміром не більше 2,0 га, передані фізичним особам у власність або оренду в порядку, встановленому Законом [13]. Нині, за офіційними статистичними даними чисельність в Україні налічується більше 4,0 млн. домогосподарств, їх середній розмір землі становить 1,23 га.

Поряд з цим, громадяни України, які реалізували право на безоплатну приватизацію земельної ділянки для ведення особистого підсобного господарства в розмірі менше 2,0 га, мають право на збільшення земельної ділянки в межах норм, установлених Законом України. Більшість українських селян у процесі розпаювання землі отримали земельні паї, які при виділенні їх у натурі на місцевості (відповідно до Закону «Про порядок виділення (в натурі) на місцевості земельних часток (паїв)») [14]. Внаслідок цього, селяни мали можливість створити товарне сільськогосподарське виробництво або приєднати пай до власного господарства [11]. Питома вага земельних часток-паїв і орендованих ділянок у загальній площі землі домогосподарств становить 46,7 %, а середній

загальний розмір земельних часток-паїв та орендованих ділянок 3,14 га (табл. 1).

Проаналізуємо частку особистих селянських господарств у виробництві сільськогосподарської продукції (табл. 2). З даних наведених в табл. 2 видно, що питома вага ОСГ у виробництві сільськогосподарської продукції є суттєвою. Так, у 2000 р. вона становила 61,59 % від загального обсягу виробленої продукції, при цьому частка рослинництва склала – 50,67 %; частина продукції тваринництва 79 %, у 2005 р. в ОСГ було вироблено 59,49 %, при цьому, в рослинництві цей показник склав 51,37 %; в тваринництві – 73,76 %. У 2017 р. в ОСГ було вироблено 43,59 % продукції: 39,49 % та 54,17 % відповідно.

Представлені показники демонструють певне зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в особистих селянських господарствах, що свідчить про їх поступовий перехід до інших форм господарювання. Поряд з цим, частка ОСГ у виробництві продукції залишається суттєвою.

Проаналізуємо структуру виробництва продукції рослинництва особистими селянськими гос-

Таблиця 1

Основні характеристики особистих селянських господарств, 2017 р.

Основні показники	Усі ОСГ	ОСГ, які очолюють		ОСГ з площею землі, га		
		чоловіки	жінки	менше 0,5 га	0,51-1,00	більше 1,01 га
Середній розмір площі землі домогосподарства*, га	1,23	1,49	0,98	0,28	0,70	4,07
Питома вага земельних часток-паїв і орендованих ділянок у загальній площі землі домогосподарств, %	46,7	53,0	37,6	0,1	1,1	63,5
Середній загальний розмір земельних часток-паїв та орендованих ділянок, га	3,14	3,58	2,51	0,13	0,37	3,25

* площа земельних ділянок, які використовує ОСГ, включаючи орендовані, але без зданих в оренду

Джерело: [12]

Таблиця 2

Виробництво сільськогосподарської продукції особистими селянськими господарствами, млн грн*

Виробництво продукції	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Вироблено господарствами усіх категорій							
Продукція сільського господарства	151022,2	179605,8	194886,5	251427,2	239467,3	254640,5	249157,0
продукція рослинництва	92838,9	114479,9	124554,1	177707,9	168439,0	185052,1	179474,6
продукція тваринництва	58183,3	65125,9	70332,4	73719,3	71028,3	69588,4	69682,4
Вироблено господарствами населення							
Продукція сільського господарства	93024,5	106841,1	100797,5	112368,8	107548,7	109521,5	108621,8
продукція рослинництва	47047,9	58802,9	57741,4	72178,4	68854,3	71659,5	70873,5
продукція тваринництва	45976,6	48038,2	43056,1	40190,4	38694,4	37862,0	37748,3

* ціни наведено у постійних цінах 2010 р.

Джерело: [15]

Таблиця 3

Структура виробництва продукції рослинництва особистими селянськими господарствами, %

Виробництво продукції	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
продукція рослинництва, млн. грн.	98838,9	114479,9	124554,1	177707,9	168439,0	185052,1	179474,6
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
культури зернові та зерно-бобові	18,0	23,2	21,4	26,9	26,5	27,3	26,2
культури технічні	11,1	12,5	16,9	20,1	21,0	22,7	22,5
картопля, культури овочеві та баштанні продовольчі	23,2	20,7	19,5	18,5	18,1	17,6	18,0
культури плодові та ягідні, виноград	4,2	4,0	3,6	3,1	3,4	2,9	3,1
культури кормові	4,1	2,9	2,1	1,7	1,6	1,5	1,4
інша продукція рослинництва	0,9	0,4	0,4	0,4	- 0,3	0,7	0,8

Джерело: [15]

Таблиця 4

Структура виробництва продукції тваринництва особистими селянськими господарствами, %

Показники	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
М'ясо (у забійній масі)	73,7	63,2	44,9	38,5	37,0	35,9	36,0
Молоко	71,0	81,2	80,3	76,2	74,9	73,9	73,1
Яйця	66,2	50,5	39,9	36,0	41,8	46,6	46,1
Вовна	61,4	78,3	83,1	85,4	86,2	87,2	87,0
Мед	93,2	96,6	97,7	98,5	98,6	98,5	98,7

Джерело: [15]

подарствами (табл. 3). Відповідно до наведених даних можна визначити тенденцію виробництва в розрізі груп продукції, згідно якої найбільшу питому вагу у 2000 р. займали: картопля, культури овочеві та баштанні продовольчі, частка яких складала 23,2 %; а також зернові та зернобобові культури, питома вага виробництва яких зросла з 18,0 % (у 2000 р.) до 26,2 % у 2017 р., тобто на 8,2 %.

Структуру виробництва продукції тваринництва представлено в табл. 4.

Якщо проаналізувати структуру виробництва продукції тваринництва, то можна зробити висновки про скорочення частки м'яса (у забійній масі) на 37,7% (у 2000 р. вона становила 73,7 %, а у 2017 р. 36,0 %) та виробництва яєць на 20,1 % (з 66,2 % у 2000 р. до 46,1 % у 2017 р.). Натомість, частка виробництва молока досягла у 2000 р. – 71,0 %, в 2017 р. 73,1 %, тобто зросла на 2,1 %, збільшилися також показники пропонування вовни та меду на 25,6 % (з 61,4 % у 2000 р. до 87,0 % у 2017 р.) та на 5,5 % (з 93,2 % у 2000 р. до 98,7 % у 2017 р. відповідно).

Вцілому, в абсолютному значенні зростання наведених показників не може забезпечити повноцінний розвиток галузі сільського господарства, оскільки першочерговою метою сучасних особистих селянських господарств є забезпечення власних потреб. Водночас, незважаючи на труднощі організаційного та правового характеру, не

можна заперечити роль ОСГ в життєзабезпечення сільського населення України. До того ж, саме такі структури нині є більш затребуваними серед селян порівняно з іншим формам господарювання. Адже, порівняння показників діяльності ОСГ та фермерських господарств за 2000-2017 рр. свідчить про суттєву перевагу особистих селянських господарств (рис. 1).

Так, у 2000 р. фермери забезпечили виробництво 2,1 % продукції, а власники ОСГ – 61,6 %; у 2014 р. ці дані становили 7,6 % проти 44,7 %; у 2017 р. 8,7 % порівняно з 43,6 %. Спираючись на результати проведеного дослідження, можна зазначити, що в сучасних реаліях особисті селянські господарства повноцінно функціонують не лише як господарства, що забезпечують сільське населення продуктами харчування для власних потреб, але і як підприємницькі утворення, оскільки надлишки виробленої продукції реалізуються на ринку, що приносить власникам ОСГ відповідний прибуток.

Водночас, об'єктивно можна визначити, що перспектива підвищення ними конкурентоспроможності або досягнення стійких конкурентних переваг, порівняно з іншими формами господарювання, є проблематичною через обмеженість фінансових, виробничих, трудових та технічних ресурсів. Як відомо, власники ОСГ, що виробили продукцію не мають можливості повноцінної її

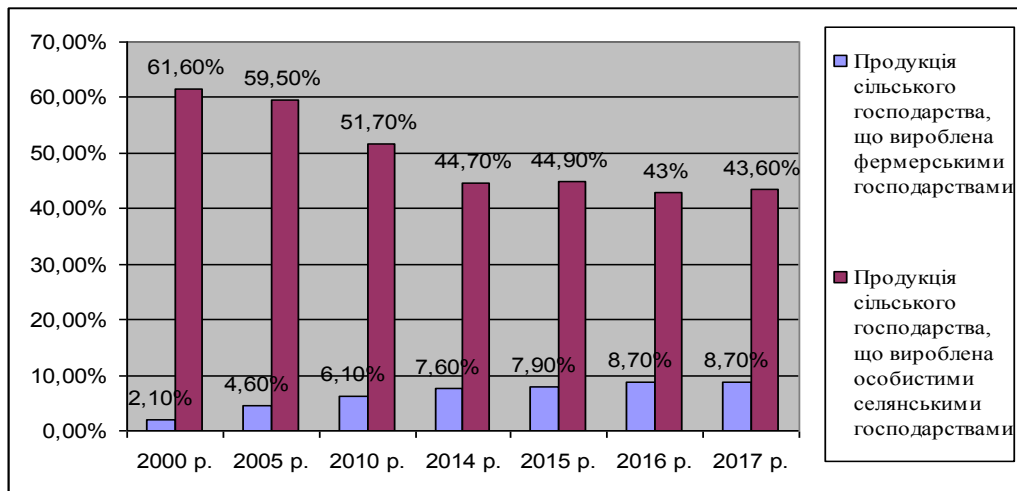

Рис. 1. Структура виробництва сільськогосподарської продукції особистими селянськими господарствами та фермерськими господарствами України

Джерело: побудовано на основі [15]

реалізації продукції, що обґрунтовується низькою якістю виробленої продукції, відсутністю можливості її стандартизації та сертифікації або доведення до міжнародних стандартів, неможливістю налагодження постійно діючих ефективних каналів збуту продукції через відсутність доступу до них та брак інфраструктури. Проблема посилюється внаслідок відсутності доступу сільськогосподарських товаровиробників до мереж магазинів та супермаркетів, які вимагають оформлення відповідного документального супроводження. Відтак, вироблена продукція реалізується на стихійних ринках або, в більшості, переміщується до перекупників чи посередників, що, власне, і отримують прибуток від неї часто внаслідок завищення ціни. Така ситуація є неприйнятною як для виробників, так і для кінцевих споживачів.

Враховуючи зазначене, вирішення даної проблеми вбачається можливим при консолідації зусиль товаровиробників в напрямі здійснення спільної господарської діяльності (на основі кооперування), основою якої слід вважати маркетингову складову, йдеться про використання концепції кооперативного маркетингу. Її відмінною особливістю є спрямованість на першочерговість вивчення споживчих потреб та, на основі цього, узгодження економічних інтересів всіх господарюючих суб'єктів в агробізнесовій діяльності та доведення продукції до кінцевого споживача. Внаслідок такої співпраці товаровиробники отримують змогу вчасно реалізувати продукцію через налагоджені канали комунікації і збуту та отримати адекватні ринкові ціни за неї, а відтак і належний прибуток.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи, варто зазначити, що, існування та діяльність особистих селянських господарств є унікальним фактом вітчизняного аграрного сектора.

Водночас, незважаючи на значну та суттєву роль сучасних ОСГ, їх існування є швидше тимчасовим явищем, продиктованим трансформаційними реаліями, економічною нестабільністю та правовою неузгодженістю. Вочевидь, в перспективі особисті селянські господарства будуть трансформовані у фермерські структури сімейного типу.

Натомість нині, враховуючи суттєву як економічну, так і соціальну роль особистих селянських господарств, результативним вектором їх розвитку слід вважати кооперативний маркетинг, що орієнтований на пошук та створення ефективної системи розподілу виготовленої продукції, тобто доведення її до кінцевого споживача. Як наслідок, використання запропонованого підходу дозволить сільськогосподарським товаровиробникам отримати переваги спільного господарювання при збереженні власної незалежності та самостійності; досягти відповідних стандартів якості при виготовленні продукції; збільшити обсяги виробництва і збуту продукції та спрогнозувати їх в перспективі. Це сприятиме активізації роботи аграріїв, яка базуватиметься на першочерговості визначення потреб та побажань клієнтів. В результаті це приведе до збільшення їх фінансових можливостей, розбудови інфраструктури аграрної сфери та налагодження ефективних каналів реалізації продукції.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Caliendo Marco, Kopeinig Sabine. Некоторые практические руководящие принципы для реализации сочетания форм собственности. *Журнал экономических исследований*. 2008. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-6419.2007.00527.x>
2. Ruete M. Inclusive Investment in Agriculture: Cooperatives and the role of foreign investment. *Investment in Agriculture*. 2014. No. 2. Pp. 1–8.

3. Буднік О.М. Становлення та розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки : дис. на здобуття наукового ступеня канд. ек. наук : 08.02.04. Житомир, 2006. 215 с.
4. Булавка Л.В. Функціонування особистих підсобних господарств населення в умовах ринкової трансформації. URL: <http://intkonf.org/bulavka-ivfunktsionuvannya-osobistih-pidsobnih-gospodarstvnaselennya-v-umovah-rinkovoyi-transformatsiyi/>.
5. Варченко О., Свиноус І., Демчак І. Сучасний стан та проблеми розвитку особистих селянських господарств в Україні. *Вісник аграрної науки*. 2013. С. 55–59.
6. Демчак І.М. Соціально-економічна сутність особистих селянських господарств. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe
7. Дієсперов В.С. Український тип сільськогосподарського підприємства. *Агроінком*. № 5-6. 2008. С. 25–29.
8. Збарський В.К., Канінський М.П. Особисті селянські господарства: місце і роль у продовольчому забезпеченні країни. *Агроінком*. № 1-2. 2008. С. 25–32.
9. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу: друге видання, доп. і перер. Київ : Логос, 2001. 380 с.
10. Коше Х. Господарства населення: зникаючий пережиток минулого чи шлях у майбутнє. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 79–87.
11. ОСГ – це благо чи біда? URL: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=120325>
12. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2017 р. Статистичний бюлетень. Київ. 2017. 80 с.
13. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.03.2003 р. № 742-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua742-IV>.
14. Про порядок виділення (в натурі) на місцевості земельних часток (паїв). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/899-15/ed20170604/stru>
15. Сільське господарство України : Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2018. 245 с.